

dometi sociologije religije

napomene o mogućnostima i granicama te discipline i o njenim rezultatima kod nas

sergej flere

U vezi sa sociologijom religije i sociološkim proučavanjem religije otvaraju se brojna temeljna pitanja i o sociologiji i o religiji. Na to, istina, ne upućuje i osnovni negativan stav prema religiji samih utemeljivača sociologije i Konta i Marksa, koji su se, inače, po tolikim drugim stvarima međusobno radikalno razlikovali. U smislu istorije ideja, ne bi bilo teško njihov negativan stav obrazložiti: obojica su, u izvesnom smislu, sledbenici i nastavljači ideja prosvetćenosti, odakle proizilazi takvo stanovište prema religiji kao nečem svojstvenom ranim fazama u razvitku ljudskog društva i čovečanstva, kao nešto što nije svojstveno zreloj ljudskoj svesti. No, ni jedan od njih dvojice nije smatrao da religija nije predmet vredan naučnog, pa time i sociološkog proučavanja. Međutim, u sociologiji se javljaju i brojna druga stanovišta prema religiji, pa Majkl Hil izjavljuje da religija nije samo jedan od problema sociologije već je onaj pravi, glavni (*the*) predmet sociologije. On tu, u stvari, sledi neke misli Dirkeama o integraciono utemeljujućoj funkciji religije u društvu, ali i Veberovu metodologiju.

Iz ovoga još se ne vidi u čemu je problem u odnosu između sociologije i religije, gde su mogućnosti i granice sociološkog otkrivanja religije (obrnutno se, dakako, ne postavlja kao pitanje), ali se vidi da se stavovi javljaju u velikom rasponu.

U vezi sa saznajnim mogućnostima sociologije religije mogu se, načelno, postaviti dva osnovna pitanja? *Prvo* jeste da li nauka uopšte može biti osnovni saznajni okvir o religiji ili religija nekako izmiče naučnom načinu saznanja? Ako se na prvo pitanje dobija odgovor da je naučno saznanje valjano ili barem delimično valjano u saznanju religije, javlja se *drugo* pitanje: da li je sociologija, barem latentno, onaj integracioni okvir u saznavanju religije koji može dopreti do njene suštine, do njenih najdubljih slojeva? Pretpostavka za potvrđan odgovor na to pitanje jeste da je religija izrazito društvene prirode, da je njena sama suština društvena?

Na oba pitanja teško je dati nedvosmislene odgovore a da se pri tom ne zapadne u teško branjive metodološko-teorijske pozicije.

U vezi prvog pitanja, javljaju se, opet, dva nivoa: jedan se tiče mogućnosti saznanja religije s naučnog stanovišta uopšte, dok se drugi tiče specifičnosti, odn. eventualne specifičnosti društvenih nauka.

Religija se javlja kao vrlo složena pojava i teško je odrediti njene granice, ali je svakako da ona obuhvata (i) verovanje u božansko, sveto, natprirodno, da sadrži učenje o krajnjim, poslednjim stvarima (eshatologija), o prvim počecima (kosmogonija) i o opravdanju ljudske patnje i nepravde u situaciji postojanja (praviničnog) božanstva (teodikeja). Svo to učenje polazi od vere kao saznajnog stava, ali se tu sa ne manjim značenjem javlja i subjektivno iskustvo svetoga, blaženog, transcendentnog koje je, *per definitionem*, neizrecivo čovekovim jezikom. Stoga je tvrdnja o mogućnosti naučnog saznanja religije standardnim naučnim racionalnim kategorijama i postupcima iskustvene proverljivosti krajnje vulnerabilna sa stanovišta najdubljih slojeva religije, sa stanovišta njene suštine. Jer, religijski se odnosi — po tome šta ističu oni koji to prihvataju kao svojevrsnu istinu — na jedan sloj stvarnosti koji nije manje stvaran, zbiljan od onog dostupnog naučnom saznanju, ali jeste bitno drugačiji. To ne znači da ne postoje neki drugi slojevi religijskog koji bi se mogli naučno proučavati, ali to onda nije ono što je u religiji najdublje, bitno. Nauci može biti dostupno za proučavanje sve ono što je ospoljenje religijskog u iskustvenoj stvarnosti, npr. rituali i svi drugi oblici verskog ponašanja, pa i učenja, uticaj društvenih, kulturnih i psiholoških uslova na ispoljavanje, oblikovanje i život religijskog u stvarnosti, ali to nije najbitnije za religiju ako je bit u verskom doživljaju.

Tu se, dakako, kao vrlo važno pitanje javlja lični stav naučnika prema istinitosti religije: da li će on versku istinu prihvatiti kao takvu ili će to smatrati iluzijom lažju, zabludom. Sva dosadašnja istraživanja i rezultati istraživanja religije pokazuju da se istraživanja tog ispoljavanja bitno razlikuju od stava prema istinitosti religijskog i dakako istinitosti onog konkretnog religijskog koje je predmet proučavanja. I tu, na žalost za nauku, nema srećnog recepta kako bi se to dalo izbeći: do danas se religijska istraživanja sa stanovišta teističke apologetike i sa stanovišta religijske kritike korenitno razlikuju. Ta je razlika utoliko veća ukoliko istraživanja pretenduju da se približavaju dubljim slojevima religijskog fenomena. Prema tome, na nivou ispitivanja rasprostranjenosti verske prakse još je sasvim moguća uporedivost, ali je na nivou istraživanja značenja religijskog za moderno i modernog za religijsko to već sasvim teško postići.

Zasad smo govorili o teškoćama koje se javljaju u proučavanju religije naučnim putem. Međutim, religiju ne proučava nauka uopšte, već to čine sociologija, psihologija, istorija, antropologija, lingvistika. Kad je reč o sociologiji, javlja se kao pitanje »koja sociologija«, jer se u sociologiji javlja velik broj pravaca koji se međusobno čak toliko razlikuju da međusobno ne priznaju pojmovne aparature, metode itd. Sa stanovišta proučavanja religije, tu se javlja naročito suprotnost između pozitivizma, s jedne, i hermeneutike (irmenevtika) odn. istorizma, s druge strane. Hermeneutika ima načelno veće saznajne mogućnosti kad su u pitanju najdublji slojevi religije jer je ona usmerena na otkrivanje značenja,

SERGEJ FLERE se rodio 1944. godine u Ljubljani.

Trenutno predaje na Pravnom fakultetu u Novom Sadu. Najznačajnija dela su mu: »Obrazovanje u društvu«, »Uvod u sociologiju«, »Sociologija kulture«, te brojna empirijska istraživanja.

smisla kojeg pojedinci pridaju svojim ponašanjima, pa time i i na uživanje, tumačenje, uosećavanje u svest drugih pojedinaca. Stoga u zadatak hermenutke spada i otkrivanje onoga što se podrazumeva pod verskim doživljajem, verskim iskustvom pa i neizrecivim. Načelni problem koji se tu javlja jeste da hermenutski pristup ne omogućava intersubjektivnu proverljivost, pa time se sve više i udaljava od naučnog saznanja u standardnom značenju reči. U svakom slučaju metodi tumačenja značenja nezamenljivi su u istraživanju religije, čak i kad se istražuje ono što može izgledati da spada u najospoljenije slojeve verskog fenomena, jer nam hermenutika omogućava da utvrdimo unutrašnje značenje verski propisanih ponašanja, postojanje korespondencije između značenja i spolja primetnog ponašanja, odsustvo takve korespondencije, uključujući i odsustvo biloakvog značenja, kad ponašanje postaje ljudstava unutar koje ničeg nema, kad se verski obred vrši — ni više ne iz tradicije već — iz inercije. Dakle, i kad vršimo posmatranja i ispitivanja, pa i ankete, hermenutika treba da nam pomogne da dopunimo naša saznanja jer bi ona bila bez toga ne samo pozitivistička, već i štura pa i beznačajna. U stvari, mišljenje je ovog autora da je najčešće kombinovane dva pristupa — da ih nazovemo objašnjenjem i razumevanjem — najplodniji metod u sociološkom proučavanju religije.

Iz ovoga sledi da je zadatak sociologije religije ograničen. Ona ne može biti integraciona, sintetička nauka koja bi nam ukazivala na najdublje slojeve religije, na njenu bit. Prvenstveno stoga jer ono što je verski doživljaj, iskustvo transcendentnog, blaženstva, numinoznog, ako se to uopšte da proučavati naučno — a pitanje je i da li se da izreći jezičkim aparatom uopšte — spadalo bi u psihologiju religije, a ne u sociologiju. Time ne odbacujemo sasvim Dirkemovu pretpostavku da se religija sastoji u skrivenom obožavanju društva i da religija ima važnu ulogu u integraciji društva, ali nam se ne čini prihvatljivom ideja da bi se suština religije mogla time i do kraja objasniti. Čak i kad bi većina ljudi, pa i većina vernika bila lišena verskih doživljaja, zanosa, neizrecivih iskustava, ne može biti sporno da kod samog postanka svake od velikih religija to nije bilo prisutno i da to nije bitno za život religije među ljudima.

Ako je zadatak sociologije ograničen na neka pitanja koja se ne tiču otkrivanja suštine religije kao empirijske pojave, to ne znači da je on mali. U zadatke sociologije religije spada: utvrđivanje uticaja društva i društvenih pojava na religiju i obrnuto, značaj religije za integraciju i razvoj društva i društvenih grupa, pitanje klasifikacije religija sa društvenog stanovišta, pitanja vezana za odnos religije sa modernim (i post-modernim) društvom, sudbine religije u modernom (i post-modernom) društvu, a to znači i pitanje same sudbine moderniteta kao projekta. To, u stvari, znači da po svojim mogućnostima, sociologija religije nije neka periferna sociološka disciplina koja bi bila ograničena samo na neki marginalni sektor društvenog života (verovatno bi se slično moglo reći i za svaku drugu posebnu sociologiju ako se ozbiljno shvati njen zadatak). Ona nam može govoriti o bitnim osnovama integracije društva, o pokretačima društvenih promena, pa i samog moderniteta. U stvari, ona ne može a da se ne dotakne i pitanja društvenih grupa, pitanja ideologije i društvene svesti i kulture, uključujući vrednosti. Ona ne može a da ne proučava i probleme svetovne i civilne religije, što spada u suštinske elemente moderniteta. To ne znači, međutim, da će nam ona moći da otkrije u suštinu religije. Jer svet verskog iskustva odnosno da navedemo druge izraze za to — jezovitost, snaga, uzvišenost (*mysterium tremendum et fascinans*), blaženstvo, milost, bliskost božanskom i svetom, osećanje radikalno drugačije stvarnosti i ulazak u nju, osećanje potpune zavisnosti od nadmoćne sile, osećanje punoće i celovitosti, uz zanos, pojačanu moć psihičkih funkcija, oslobođenje od napetosti, oslobođenje od osećanja krivice — ostaje još teško ako ikako dostupan, Winston King tome dodaje da su za ta iskustva svojstveni (1) iznenadnost i spontanost, (2) nemogućnost odoljevanja, (3) ubedljivost realističnosti autoriteta, (4) jasno saznanje o mističnom saznanju.

U vezi razvoja sociologije religije kod nas teško je dati pregled razvoja jer to zahteva pažljiv pregled svih radova i jer su takve ocene uvek delikatne, naročito kad je reč o savremenim pojavama. Taj razvoj ne teče ni od 1945. g. kad su se pojavili prvi radovi S. Žarkovića jer nakon toga postoji diskontinuitet do »modernog« razvoja naše sociologije religije. Za tu našu savremenu sociologiju religije treba napomenuti da se razvijala u nepovoljnim uslovima i po razvoj sociologije i po proučavanje religije. Sociologija se javila kao nauka nastala u protivstavu vulgarnom i pojednostavljenom istorijskom materijalizmu, ali taj protivstav nije bio naročito radikalan niti je bilo poželjno u tome izvesti sve konsekvencije. Stoga se sociologija razvijala kao nauka na dosta uskom terenu mogućeg u smislu cirkulacije ideja. U tom okviru je religija bila izrazito lišena svakog digniteta. U tome je značaj pionirskih radova iz sociologije religije. Pored toga što je doprinela saznanju te pojave ona ju je uzdigla na teren nečega vrednog proučavanja i nečega vrednog ljudskog iskustva i ljudske pažnje. Prvi korak u tome bio je teorija otuđenja koja je religijsko uzdigla od stupnja saznajne zablude ili čak svesne laži (»opijum za narod« kao pogrešan prevod Marksovih reči) do nivoa nečega što, makar na kljast način, ipak zadovoljava neke čovekove potrebe i

što ima objektivnu determinisanost. Ipak, teorija otuđenja nije pružila dovoljno širok saznanji okvir za razumevanje religije i stoga se njene postavke postepeno napuštaju ili barem dopunjuju onime što čini standard u svetskoj sociologiji religije. Tu se nužno javljaju i ideje za koje se smatra da spadaju u riznicu konzervativne misli o tome da čovek ima potrebu za religijom, da mu ona pruža oslonac u teškim situacijama, kakve su lične ali i društvene krize, da su društveni sistemi, pa i kulture i pogledi na svet — uključujući mesto religije i nauke u njima podložni cikličnim promenama, pa se stoga javljaju sekularizacija i kontrasekularizacija, da je modernitet iscrpljen ili da se barem delimično iscrpljuje, uključujući sve projekte o emancipaciji čoveka od religije, nacije, lokalne i porodične vezanosti i da se čovek izmiruje sa činjenicom da mora biti deo neke šire društvene strukture i kulturne celine, povinovati sa njenim determinizmima i zakonitostima. Tek kombinacijom svih ideja i pravaca naša sociologija religije postaje naučna disciplina koja proučava najznačajnije svoje probleme na jedan način kojim se prevazilaze jednostranosti. To znači da je i sama sociologija religije, pa i naša sociologija religije, podložna menama koje nisu izraz kumulativnog saznanog razvoja, već da su nešto manje od toga. To istovremeno znači da se po mišljenju ovog autora nijedna tekuća paradigma ne javlja kao sveobjašnjavajuća kad je reč o sociološkim problemima religije.

glas u vrtu

ričard berns

Ivanu V. Laliću

*Da li si tragao za apoteozom, ili transcendencijom,
Ili nečim trećim, a ni jednim od ovog, još uzvišenijim,
Kada te je onaj čudni glas saleteo u vrtu
Pesmom onozemaljskom, čije poreklo i dubinu
Nisi mogao potpuno shvatiti, ali si znao
I shvatio šta ona predstavljala — čudo
Istkano iz tišina, zatišja,
Pukotina i ponora među mirisima, bojama, pokretima,
Ili od obilja milosti što počiva na milosti —
Kada si shvatio da je glas u tvojoj svesti,
Žičanim vodom povezan vremenom, uzemljen, da seva kroz prostor,
I da je to živi zov mrtvih onim nerodenim?*

*Mrtvima čuda ne trebaju. Oni Jesu ono
što ćemo mi jednom biti, kada savladamo
Svoju poslednju lekciju: da je biti sam
Jedino moguće vrelo milosti, il' ljubavi,
Osobito one najčovečnije
Koja se odriče sebe za sreću drugog,
Pored čega, sve drugo je tek puka potreba, ili glad
U koju efemerna priroda tera naša luđa srca.
Mrtvima je jasno da je zaljubljenost samo lepak
Koji spaja bića da bi se stvorilo istinsko
Jedinjenje ništavnosti unutar svega.
To je ta otvorena tajna koju si kroz pesmu čuo.*

*Ljubavnici koji zure jedan u drugog
I smeše se, budni, dok telo prodiru u telo,
Proždiru jezgro strasti u halapljivom zagrljaju
Duboko kroz lik skrivenog jastva, sve do onog unutarnjeg
Nevidljivog mesta uzajamnog blaženstva,
Oni mogu uhvatiti akord ili refren te pesme
Samo ako pomnu njenu bezkonačnost
Koja teče kroz oboje, tiho i bez strasti.
Lepak fizičke ljubavi će pući, a nada,
Kajanje, strah, čežnja, iznajmiče im dugi konop
Za skakanje, vešanje il' tamničenje.
Da li ovo, onda, beše sav smisao tankočutne pesme?
Svako pevanje je sjajno treperenje
Što zrači iz samog jezgra svega onoga
Čime upravlja orkestar ovoga sveta.
Mrtvi i nezačeti uskladjuju harmonije
Uglavnom van dosega ljudskog sluha,
No, u pozorištu ente dimenzije,
Koji anđeo iz auditorijuma
Ne bi, lebdeći na oblicima, sledio niti pesme
Koje cvatu na koži vremena, baš kao pelud
Na kajsiji ili breskvi, ili magla
Što prekrije grožđe ili šljivu kad ih ljub
Sunce i leto, zvoneći za zrenje?*

*Kaži, zar svaku tajnu ne treba čuvati
Kao iskreni, velikodišni i duboki
Izliv osećanja, kao hor ovog nemog drveća
Medu kojim ovde hodiš, slušajući i prisluškujući
Njegove čudesne i goleme radosti i boli
Uzdignute do sazrenja tvoga otkrovenja*

Naravno, naša sociologija religije ne može se baviti samo središnjim i najznačajnijim svojim temama. Za njen razvoj bitno je da se vrše longitudinalna ispitivanja verske svesti u društvu. Medutim, glavni problemi će se istraživati na manjim uzorcima gde će se dovesti u vezu pojedini činioци i pojave. Tu je još ogroman broj tema uključujući položaj vernika u društvu, odnos religije i morala, politike, porodice klase i slojeva itd., verske profesije i versko rukovođenje, organizacija verskih zajednica, a tu su i problemi tzv. pastoralne sociologije kao primenjene sociologije gde se sociološki problemi proučavaju sa stanovišta verskih zajednica. Naravno da je multikonfesionalnost i multikulturalnost veoma plodan okvir za proučavanje religije, pogotovo kad se uzme u obzir da su te religije na našem tlu istovremeno na granici svog prisustva u Evropi, odnosno »na braniku«. Mada nije moguće premostiti sve prepreke između teističkih i ateističkih stavova u sociologiji religije, jasniji pokušaji u dijalogu javljaju se kao zadatak. Kao zadatak se javlja i povećanje tolerancije između religije i ateizma i između vernika i nevernika. To ne znači da će se premostiti sve razlike i stvoriti jedinstvena sociologija religije gde bi razlike između stanovišta izgubile svaki značaj, jer to je još manje moguće u ovoj sociološkoj grani nego drugde, a ni drugde to nije moguće, čak ni stvoriti jedinstven kategorijalni sistem, bez spорова oko značenja pojmova.

*Da najdublji koren i list do vršak prate istu partituru
Dok pevaju ovu melodiju glasom
Koji ne možeš prepoznati niti uhvatiti
Strepimo od onog što ne poznamo i ne dodirujemo
Al' ono što volim još je veća misterija.
Najdublja prisnost rada čudo.*

*Kako se samo izliva iz sebe, ni jedno pevanje
Ne možemo pohraniti. Jedinstvena slava
Postojanja, samobitnosti, sopstvene apoteoze
Koja ne mora ništa da traži, jer je ništa sve što ona sadrži.
Niti postoji uzrok koji nadmašuje*

*Čisto savršenstvo svoje forme i blistavu
Imanenciju u najjednostavnijoj činjenici dozivanja
Ili da te dozivaju, da te primete, da te
Otkriju, prepoznaju, vide, čuju, zavole, da ti poveruju.
Stvari se odevaju u međusobna jezgra, baš kao što se pojavljuju
U neobičnim haljama. Ono što primamo kao
Suštinu jeste sjaj drugog jastva.
I tako Ivane, dok osluškuješ u svom vrtu,
Ti si svestan da smo, mi živi dvostruko povesmo
Od basa i soprana, katanac, ključ i lanac
Koji veže i razvezuje nerodene i umrle,
I ne treba da ih pitaš za smerove puta,
Njih koji mirno počivaju u svojim grobovima,
U prahu, u ognju. Al' se nemoj prevariti:
Mrtvi nisu otišli nikuda. Ovdje su oni
U nama, u pesmi. To je njen smisao.
Mi smo njihni slušaoci, i instrumenti
Na kojima sviraju, oni koji upravljaju svim živim bićima.
Kao na poslušnoj fruli ili rogu i na treperavim strunama.*

*Sve je, čak i patnja, dar.
Sve stvoreno, nestvoreno, ili još nestvoreno
Je meljava za mlin poezije i sreće
Kojeg neprestano okrećemo, upregnuti dobrovoljni robovi.
A ti, koji si rašljario i dopro do dubokih zvukova
Što se izlegoše u pukotinama beskonačja na vreme
Da iskopaš, u samo jednoj smrtnoj pesmi, žilu
Isteklu iz večnosti — ja se molim za ovo:
Da u tvome pevanju, čak i bol bude blagoslovena,
A svaka školjka, čelija, oblatak, čestica praha, spora,
Struk peščanog cveta ili nukleus bisera
Postane ono što jeste, istinsko čudo, do same srži.*

S engleskog: Bogdana Gaglica Bobić